

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

Argumentum ad hominem.
Érvelési hibák
az érveléstudomány és a pragmatika határán

Lakatos Dániel

Témavezető: Dr. Csátár Péter

DEBRECENI EGYETEM

Nyelvtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2012.

1. Az értekezés kérdésfelvetése

A pragmatika és a modern érveléstudomány (többi tudományterülethez képest) rövid története során folyamatosan jelen voltak a két diszciplínát összekötni kívánó próbálkozások. Mivel az érvelések elemzésekor a pragmatikai aspektusok központi szerepét korán felismerték, az érveléstudománnyal foglalkozó kutatók már a kezdetektől fogva foglalkoztak a pragmatikában alapvető számító munkákkal, többek között Searle beszédaktustudományával (Searle 1969), Grice implikaturatudományával (1975) ill. Sperber és Wilson relevanciastudományával (Sperber és Wilson 1986). Ezek a modellek szolgálták az érveléstudományi kutatások alapjául az 1970-es és 80-as években.

A mai érveléstudományban ehhez képest egy másik, első pillantásra meglepő és váratlan tendencia érvényesül. Az érveléstudományi munkák egyre kevésbé veszik figyelembe a pragmatikai kutatások friss eredményeit. Ez a jelenség elsősorban két okra vezethető vissza. Egyrészt a két tudományág közötti viszony soha nem volt kiegyensúlyozott. Míg az érveléstudománnyal foglalkozó kutatók nagyon is érdekeltek voltak a kooperációban, addig az érveléstudomány fejlődését a pragmatika oldaláról elenyésző kivételtől eltekintve alig vették észre. A szoros együttműködés elmaradása sajnos negatívan befolyásolta az újabb eredmények befogadását a pragmatika oldalán. Másrészt viszont a kortárs érveléstudományban gyakran találkozni azzal a véleménnyel, hogy mivel a tudományág már túljutott a pragmatikai fordulaton (vö. Kindt 2001: 169, Cummings 2005: 163), ennek további tematizálására nincsen szükség.

Az értekezés problémafelvetése pontosan ezt a közömbös viszonyt próbálja felélénkíteni, hiszen a következő általános kérdésre keresi a választ:

(F) Milyen irányelvek mentén lehetséges összekapcsolni egymással a kortárs érveléstudományt és pragmatikát?

(F)-t ebben a formában biztosan nem lehet megválaszolni, három szempontból is konkretizálni kell.

Először is, az elmúlt évtizedben mindkét tudományág dinamikus fejlődésnek indult, amit számos módszer, modell vagy akár elmélet megjelenése követett. Tekintve, hogy mára a szakirodalom mindkét oldalon áttekinthetetlen mennyiségűre nőtt, minden, a két diszciplína viszonyát újból vizsgálni próbáló munka ki van téve a veszélynek, hogy felületes maradjon és téves általánosításokhoz vezessen. Emiatt (F)-t egy olyan érveléstudományi modell alapján próbáljuk megválaszolni, mely egyrészt lehetővé teszi a pragmatikai aspektusok

figyelembevételét, másrészt a modern érveléstudományban is elfogadott modellnek számít. Ez a modell Manfred Kienpointner osztrák érveléstudományi modellje (vö. Kienpointner 1983, 1992, 1996). Kienpointner célja elsősorban az, hogy a hétköznapi érvelésekben előforduló érvelési sémákat szisztematikusan feldolgozza és kategorizálja. Ezt a sématisztológiát aztán egy pragmatikai indíttatású modellbe építi bele. A modell központi elemét az ún. következtetési szabályok alkotják, melyek az érvtől a konklúzióig vezető lépést, és ezzel az érvelés hihetőségét biztosítják. Kienpointner ezeknek a szabályoknak a kontextusfüggetlen leképezését a grice-i értelemben vett általánosított konverzációs implikaturaként értelmezi, melyek aztán a kontextusban partikularizált implikaturaként jelennek meg. Ezen megfontolások alapján joggal vehető fel a kérdés, hogy Kienpointner modellje összekapcsolható-e valamilyen formában a pragmatika Grice utáni („neogricei”) irányzatával. Hogy a kérdésfelvetést még inkább le tudjuk szűkíteni, az értekezésben Kienpointner modelljét Levinson (2000) felismeréseivel igyekszünk kiegészíteni ill. továbbfejleszteni. Különösen arra a konkrét kérdésre keresünk választ, hogy a Levinson által feltételezett általánosított konverzációs implikaturák (*generalized conversational implicatures*) az érvelések értékelésekor értelmezhetők-e a elvárt ill. előnyben részesített értelmezések speciális eseteként.

Másodszor, (F)-t csak egy bizonyos érveléstudományi részprobléma szempontjából fogjuk vizsgálni. Az argumentum ad hominem kontextusfüggőségénél és pragmatikai beágyazottságánál fogva különösen alkalmasnak tűnik arra, hogy (F) megválaszolásában segítséget nyújtson.

Harmadszor, az elméleti megfontolásokat egy (majd a továbbiakban négy) esettanulmány egészíti ki, melyek mindegyike világossá teszi az érvelési hibák elemzésekor fellépő nehézségeket. Az első esettanulmány korpuszát a nemrég elhunyt német író Christa Wolf és a müncheni városi tanács CSU-frakcióbeli politikusának levélváltása adja, amikor kiderült, hogy Christa Wolf 1959 és 1962 között összesen öt alkalommal találkozott a Stasi embereivel.

A fent megfogalmazott három megfontolás alapján, és feltételezve, hogy a (mennyiségileg erősen behatárolt) korpusz tartalmaz valamilyen típusú ad hominem érvet, (F) a következőképpen pontosítható:

(PEF) Milyen érveket tekinthetünk ad hominem érveknek és hogyan lehet őket elemezni, ha Levinson (2000) és Kienpointner (1996) egyes megfontolásait egyszerre vesszük figyelembe?

2. Az alkalmazott módszerek vázolása

Ahhoz, hogy (PEF)-t megfelelő szakmai színvonalon és a lehető legrészletesebben tudjuk megválaszolni, a következő részkérdésekre kell bontani:

(PEF1) Melyek a pragmatika és az érvelélmélet eddigi viszonyának legfontosabb jellemzői?

(PEF2) Milyen elméleti és metodológiai alapon elemezték az argumentum ad hominem típusú érveket a modern érvelélmélet keretében?

(PEF3) Milyen eredmények következnek, ha a korpuszt Kienpointer (1996) modelljével próbáljuk elemezni?

(PEF4) Hogyan lehet a Kienpointner (1996)-ban szereplő modellt az általánosított konverzációs implikaturák elméletével (Levinson (2000)) kiegészíteni, néha a korpuszban szereplő ad hominem érvelést szeretnénk elemezni?

Az értekezésben a (PEF1)–(PEF4) kérdésekre próbálunk válaszolni. A részproblémák megoldása lehetővé teszi (PEF) megválaszolását, amely ezen felül lehetőséget ad az (F)-ben felvetett általános probléma (még ha pontatlan és időszakos) megoldására is. A dolgozat felépítése is ezeket a megfontolásokat követi, majd (PEF) megválaszolása után négy további esettanulmány következik a felvázolt megoldás helyességének megállapítására.

A) Első lépésben az érvelélmélet „pragmatikai fordulatának” bemutatására vállalkozunk. A fejezet központi tézisé, miszerint az argumentációelméleti modellek a pragmatika eredményeinek tudományágba történő integrálásának lehetőségeit csupán részlegesen merítették ki, a pragmatika-érvelélmélet viszony fontosabb fázisainak elemzésével támasztjuk alá.

B) Második lépésben azt vizsgáljuk, hogy milyen módszerekkel elemezték az érvelélméleti szakirodalomban az ad hominem érveket. A fejezet legfontosabb megállapítása, hogy azok a az érvelési hibák ún. standard felfogásának elutasítása után keletkezett modellek, egyfelől jelentősen

befolyásolták az ad hominem érvelések elemzését, másfelől azonban a normativitás alapvető problémáját nem tudták megkerülni.

C) Harmadik lépésben Kienpointner modelljét alkalmazzuk a korpuszra. Az érvelés alapjául szolgáló argumentációs séma rekonstrukciója és a kritikai kérdések megválaszolása után egy provizórikus elemzés következik, hogy a sémát az érvelő helyesen ill. helytelenül használta-e.

D) A negyedik lépésben a Levinson-féle általánosított konverzációs implikátúraelmélet rövid bemutatása következik. Ezután a korpuszon szemléltetjük, hogy miképpen lehet Kienpointner modelljét kiegészíteni Levinson meggondolásaival. A fejezet legfontosabb felismerése az, hogy az általánosított konverzációs implikátúrák feloldása szorosan összefügg az ad hominem érvelési hiba megjelenésével. Mindezek után a Kienpointner-féle kiegészített modell előnyeit és hátrányait soroljuk fel.

E) Az ötödik lépésben összesítjük a részkérdésekre adott válaszokat és (PEF)-re felvázolunk egy lehetséges és tovább pontosítandó választ.

F) A hatodik lépésben azt vizsgáljuk, hogy az értekezésben felvázolt elemzői módszer más szövegek esetén is működik-e. Mind a négy további esettanulmányban olyan szöveget választottunk, melynek központi témája egy korábban megszerzett cím/díj visszaadása ill. visszavonása volt (Christa Wolf Geschwister-Scholl-díja, Christa Wolf tagsága a Berlini Művészeti Akadémiában, Günter Grass díszpolgársága Gdanskban, és Karl-Theodor zu Guttenberg doktori címe).

3. Az értekezés eredményei

1. Az ad hominem érvek hibásan használt ellentétsémák. Hibás voltak azonban nem statikus tulajdonság, hanem a vizsgált ellentétséma alapjául szolgáló törölt általánosított konverzációs implikátúrák számától függ. **Minél több általánosított konverzációs implikátúrát lehet törölni a kontextuális információk alapján, annál inkább alátámasztható a hipotézis, hogy a vizsgált ellentétsémát hibásan használták és így ad hominem érvelésről van szó.** Az ad

hominem így fokozatokkal rendelkező tulajdonságként értelmezhető, melyet mindig a kontextuális információk alapján kell értékelni.

2. Ennek megfelelően az ad hominem érveket négy lépésben lehet elemezni, ha Kienpointner modelljét kiegészítjük Levinsonéval:

i) Először meg kell határozni az aktuális ellentétsémát.

ii) Másodszor meg kell határozni az egyes megnyilatkozások alapjául szolgáló általánosított konverzációs implikaturákat.

iii) Harmadszor meg kell vizsgálni, hogy az előző lépésben meghatározott implikaturák „speciális kontextuális felvetések” alapján törölhetők-e.

iv) Negyedszer azt kell megvizsgálni, hogy a törölt implikaturák befolyásolják-e a séma használatát és mérlegelni kell, hogy mennyire valószínűsíthető, hogy a sémát helytelenül használták az érvelésben.

3. Mindebből az következik, hogy

- i) az ellentétséma értékelése visszavonható: újabb kontextuális információk megjelenésével megváltozhat az általánosított konverzációs implikaturák törölhetősége, így a séma értékelése is;
- ii) a séma hibás használatának megállapítására nem egy adott minta alapján, hanem egy dinamikus értékelési folyamat során kerül sor. Így a korábbi kétosztatú (hibás-helyes) ill. háromosztatú értékelést (erős-gyenge-hibás) felválthatja egy kontextusérzékenyebb módszer, mely pontosabb eredményekhez vezethet. Minél több ellentmondás fedezhető fel a rekonstruált konverzációs implikaturák és kontextuális információk között, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a sémát hibásan használták.
- iii) a vizsgált érvelés értékelése minden esetben időhöz kötött és a vizsgálat idején rendelkezésre álló információk mennyiségétől függ.

Az értekezés második részében található esettanulmányokat azért végeztük, hogy megvizsgáljuk Kienpointner kiegészített modelljének alkalmazhatóságát más érvelési sémák ill. érvelési hibák esetében. A következő kérdést kívántuk megválaszolni:

(AF) Milyen problémákra derül fény ill. milyen eredményekre vezet, ha Kienpointner kiegészített modelljét további érvelésekre alkalmazzuk?

A négy esettanulmányban végrehajtott elemzés több olyan problémakörre is rámutatott, melyeket a dolgozat keretein belül nem tudtunk megvizsgálni:

- i) Legtöbbször az implikátúrákat az I-elvből lehet levezetni. Kézenfekvőnek tűnik a feltételezés, hogy a nem nyelvi háttértudáson alapuló implikátúrákat könnyebben lehet törölni, mint azokat, melyek konkrét nyelvi elemekre vonatkoznak. Ebből viszont adódik a kérdés, hogy Levinson elmélete továbbfejleszthető-e ebbe az irányba.
- ii) Az elemzések azt is megmutatták, hogy a Levinson által bemutatott elveket csak kontextus- és csoportfüggően lehet értelmezni. A prototipikus kifejezések ill. az ezektől való eltérés megítélésekor jelentős különbségek adódhatnak egyes társadalmi csoportok vagy kultúrák között.
- iii) Jogosan vethető fel a kérdés, hogy az elemzésekben minden lehetséges implikátúrát elemeztünk-e. A válasz valószínűleg nemleges, ezért fennáll a veszélye annak, hogy a nem felsorolt implikátúrák között vannak olyanok, melyek az elemzések eredményét is befolyásolhatták volna.
- iv) A javasolt modell nem tudja értelmezni az ironikus beszédmódot, ezért a hétköznapi érveléseknek ez az aspektusa szisztematikusan kimaradt az elemzésből. Különösen szembetűnő mindez Christa Wolf finom ironikus stilisztikai eszközökkel átszőtt válaszlevele esetén. Sem Kienpointner modellje, sem Levinson elmélete nem tartja központi kérdésnek az ironikus nyelvhasználatot. Ebből értelemszerűen adódik a kérdés, lehetséges-e olyan implikátúrán alapuló modell kidolgozása, melynek keretében az irónia is értelmezhető.

v) Az udvariassági formulák és a levinsoni M-elv közötti összefüggést eddig nem vizsgálták. Ezek a nyelvileg gyakran meghatározott („jelölt“) formák az M-implikaturák további kategóriáját képezhetik.

A négy esettanulmány alapján, Kienpointner kiegészített modelljének fentebb vázolt tagadhatatlan korlátai ellenére is, több olyan eredmény is felvázolható, melyeknek nem csak az érvelélmélet, hanem a pragmatika szempontjából is jelentős következményei lehetnek.

Az első esettanulmányban Christa Wolfnak a CSU-politikusnak írt válaszlevelét elemeztük. Megmutattuk, hogy ennél a szövegnél is ellenőrizhető eredményekre jutottunk. Míg a CSU-politikus levelében az ellentétsémát hibásan használta, ebben az esetben a autoritásséma használata helyesnek bizonyult. A levezetett általánosított konverzációs implikaturák közül csupán kettő volt törölhető és ezek nem álltak kapcsolatban a sémával. A konverzációs implikaturák elemzése azonban rámutatott Christa Wolf érvelésének egy gyenge pontjára: kétszer is torzította vitapartnere álláspontját, hogy a sajátját hihetőbbé tegye.

A második esettanulmányban Christa Wolf egy másik levelét vizsgálatuk, melyet a Berlini Művészeti Akadémiáról való kilépésekor írt az Akadémia elnökének. Megmutattuk, hogy az alkalmazott ok-okozat-sémát ugyan megfelelően használja az író, azonban a törölhető konverzációs implikaturák csökkentik az érvelés erejét.

A harmadik esettanulmányban Lech Wałęsa érvelésében három törölhető implikaturát találtunk, melyek összefüggenek a Wałęsa által használt ok-okozati érvelési sémával. Ezek közül az egyik gyengíti Wałęsa kontrafaktuális hipotézisét, miszerint Grass nem kapta volna meg a díszpolgárságot, ha SS-múlta korábban kiderült volna. A második arra enged következtetni, hogy Wałęsa kijelentése, hogy visszaadja a kitüntetését, ha Grass nem mond le a sajátjáról, biztosan nem minősíthető helyesnek, hiszen maga Hitler és Göring is a kitüntetettek közé tartoztak. Ebben az esetben az elemzés alátámasztja azt a feltételezést, hogy ebben az érvelésben egy argumentum ad baculum hibáról van szó.

A negyedik esettanulmányban ismét egy olyan érvelést elemeztünk, melyben ellentétséma szerepel. Az SPD-frakcióvezető Oppermann beszédének kiválasztott szakaszában három törölhető konverzációs implikaturát találtunk, ezek azonban nem érintik az ellentétsémát. Az ellentétséma alapjául szolgáló általános konverzációs implikaturák megmaradnak, így megállapítható, hogy Oppermann beszédében az ellentétsémát helyesen alkalmazta, így nincs szó ad hominem érvelésről.

A fenti megállapítások fényében a következő megállapításokat lehet tenni az érveléstudomány és a pragmatika összekapcsolásáról:

i) A szövegek tartalmi hasonlósága ellenére összesen négy alapvető érvelési sémát (ellentétséma, autoritásséma, ok-okozati-séma, fiktív ok-okozati séma) találtunk. Ebből látható, hogy **a javasolt modell többféle érvelési hiba elemzésekor is használható**, hiszen az ad hominem érvek mellett az ad verecundiam és az ad baculum érveket is tudtuk elemezni.

ii) Kienpointner és Levinson modelljének összekapcsolása révén meg tudtuk mutatni, hogy **miképpen jönnek létre az argumentációs sémák alapjául szolgáló implikatívák**. A két modell javasolt összekapcsolásával így elvontabb és kontrolláltabb módszert kaptunk, mint Kienpointner kritikai kérdésekkel operáló eredeti modellje.

iii) Az összes esettanulmányban meg tudtuk mutatni, hogy a javasolt kiegészített modell **kutathatóvá** teszi az argumentatív szövegekben található általánosított konverzációs implikatívákat.

iv) A javasolt modell ugyancsak láthatóvá tette, hogy **törölhetők-e egyes implikatívák, és ha igen, hogyan**.

v) A törölhető implikatívák meghatározásánál az elemző számára az **információforrások sokasága** áll rendelkezésére, mely így jobban alátámasztott döntésekhez vezethet a törölhetőséggel kapcsolatban.

vi) Meg tudtuk mutatni, hogy a **meggyőzés** elsősorban nem a szó szerinti jelentésen, hanem **implikatívákra alapul**.

vii) Az implikatívák segítségével elemezhetők a hibás érvelések. A dolgozat második részében található esettanulmányok megerősítették azt a felvetést, hogy **egy érvelési hiba valószínűsége nő a törölhető általánosított konverzációs implikatívák számával**.

vii) Az érvelési hibákat ennek megfelelően az érvelési séma és séma alapjául szolgáló általánosított konverzációs implikaturák összetett kontextusérzékeny kölcsönhatásaként definiálhatjuk.

viii) Végül az is világossá válhatott (habár ez nem tartozott a dolgozat célkitűzései közé), hogy, ha a befogadó ill. vitapartner ezeket az implikaturákat nem tudja megvizsgálni ill. törölni, fennáll annak a veszélye, hogy **hibás érveléssel meggyőzhetik**.

Hivatkozott irodalom:

Cole, P. & Morgan, J. L. (ed.) (1975): *Syntax and semantics: Speech acts*. Vol. 3. New York: Academic.

Cummings, L. (2005): *Pragmatics. A Multidisciplinary Perspective*. Edinburgh University Press.

Grice, H. P. (1975): Logic and conversation. In: Cole, P. & Morgan, J. L. 1975: 41-58.

Iványi, Zs. & Kertész, A. (Hrsg.) (2001): *Gesprächsforschung: Tendenzen und Perspektiven*. Frankfurt a. M.: Lang.

Kienpointner, M. (1983): *Argumentationsanalyse*. Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft. [= Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 56.]

Kienpointner, M. (1992): *Alltagslogik. Struktur und Funktion von Argumentationsmustern*. Stuttgart: Frommann-Holzboog.

Kienpointner, M. (1996): *Vernünftig argumentieren. Regeln und Techniken der Diskussion*. Reinbek: Rowohlt.

Kindt, W. (2001): Argumentationsanalyse, ein Stiefkind der Diskursforschung: Warum die Rekonstruktion von Argumentation zu den Standardaufgaben in Kommunikationsuntersuchungen gehören sollte. In: Iványi, Zs. & Kertész, A. (Hrsg.) 2001: 169-183.

Levinson, S.C. (2000): *Presumptive Meanings. The Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge: MIT Press.

Searle, J. (1969): *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.

Sperber, D. & Wilson, D. (1986): *Relevance. Communication and cognition*. Cambridge: Harvard University Press.

A szerzőnek az értekezés tárgyából megjelent vagy igazoltan kiadásra elfogadott publikációi:

Lakatos, D.: Zwei Schulen in der Argumentationstheorie: der Woods-Walton-Ansatz und die Pragma-Dialektik. In: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 17 (2007), 169-188.

Lakatos, D.: Ein möglicher Wendepunkt im Verhältnis von Pragmatik und Argumentationstheorie. Fünf ergänzende Anmerkungen zu Cummings' Ansatz. In: *Jahrbuch der ungarischen Germanistik* 2008, 2009, 139-151.

Lakatos, D.: Die pragmatische Wende in der Argumentationstheorie. In: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 19 (2009), 173-206.

Lakatos, D.: Sind kritische Fragen kritisch genug, um Argumentationsfehler zu ermitteln? In: Iványi, Zs., Pethő, G. (szerk.): *A szaván fogott gondolat. Ünnepi könyv Kocsány Piroska tiszteletére*. I. kötet. Debrecen: Printart-Press Kft, 2011, 53-64.

Lakatos, D.: Wie pragma-dialektisch ist das Argumentationsmodell von Walton? In: *Argumentum*. (megj. előtt)

A szerzőnek további megjelent publikációi

Lakatos, D.: Gesprochene-Sprache-Forschung und Unterrichtspraxis. In: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 17 (2007), 63-76.

Lakatos D.: Susanne Günthner / Wolfgang Imo (Hg.): Konstruktionen in der Interaktion (Linguistik – Impulse & Tendenzen. 20). In: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 76.2 (2009), 217-222. (recenzió)

Lakatos, D.: Steffen Pappert, Melani Schröter & Ulla Fix (Hg.): Verschlüsseln, Verbergen, Verdecken in öffentlicher und institutioneller Kommunikation. In: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 21 (2011) 209-215. (recenzió)